

УДК 821.162.1.096.1 Тарасевичі

Дмитро СТЕПОВИК

Доктор філософії, доктор мистецтвознавства, доктор богословських наук, професор, академік Академії наук вищої освіти України

ОЛЕКСАНДР ТА ЛЕОНТІЙ ТАРАСЕВИЧІ: ІЛЮСТРАТОРИ КНИГ І ПОЛЬСЬКИХ СТАРОДРУКІВ XVII ст.

У статті досліджується творчість двох знаних майстрів-графіків XVII — початку XVIII ст. — українців Олександра (Антонія) та Леонтія Тарасевичів у Вільні. Після вивчення граверського мистецтва у баварському місті Аугсбурзі — у відомій художній майстерні родини Кіліан — обидва Тарасевичі, очевидно, близькі родичі, отримали замовлення на виконання графічних робіт для типографій у литовській столиці — Вільні. Тут, перед поверненням до рідної України, вони гравірували портрети й образи святих, виконали чимало ілюстрацій для місцевих видань католицьких, греко-католицьких та православних монастирів і релігійних громад.

Ключові слова: Олександр і Леонтій Тарасевичі, графіка, друковані видання.

W artykule analizowana jest twórczość dwóch wielkich mistrzów grafiki XVII i pocz. XVIII w., Ukraińców — Aleksandra (imię zakonne — Antoni) i Leoncjusza Tarasewiczów w Wilnie (Vilnius). Po nauce sztuki grawerskiej bawarskiego miasta Augsburg — do znanego warsztatu sztuki rodziny Kilian — obaj Tarasewiczowie, zapewne — bliscy krewni otrzymali zlecenia na prace graficzne dla wydawnictw w stolicy Litwy Wilnie. Tu, przed powrotem do rodzinnej Ukrainy, grawerowali oni portrety, wizerunki świętych, wykonali wiele ilustracji dla wileńskich wydań katolickich, greckokatolickich i prawosławnych klasztorów i wspólnot religijnych.

Słowa kluczowe: Aleksander i Lencjusz Tarasewiczowie, grafika, wydania drukowane.

In this article the work of two great masters of graphics of the 17th and early 18th centuries — Ukrainians Alexandr (in Orthodox monasticism — Anthony) and Leontius Tarasevich in Vilna (Vilnius). After teaching art in graver Bavarian city of Augsburg — to a certain art workshop Kilian family — both Tarasevich apparently close relatives received orders for graphic work for publishing houses in the Lithuanian capital Vilnius. Here, before returning to his native Ukraine, they engraved portraits, images of saints, did many illustrations for publications Vilna Catholic, Greek Catholic and Orthodox monasteries and religious communities.

Keywords: Alexander and Lencjusz Tarasewicz, graphics, print edition.

Першим на початку 70-х років XVII ст. на замовлення литовських та польських друкарень почав гравірувати Олександр Тарасевич. Це його цикл із 40 гравюр на міді для двох видань Молитовника-Розаріума 1672 та 1677 років. Цей коштовний Молитовник-Розаріум двічі друкувався під патронатом (і, очевидно, коштом) маршалка Олександра Полубинського. Після цього О. Тарасевич виконав чудові образи чотирьох євангелістів Матвія, Марка, Луки та Івана для книжки житій святих — це видання вже було під патронатом впливової родини Радзивілів. І ось знову 40 гравюр О. Тарасевича (святе число 40 шанували християни всіх країн) — цього разу для книжки католицького священика із згромадження ченців-августинців Фугленція Дрияцького «Скарб найсвятішого життя» (Вільнюс, 1681, латинською мовою; зміст — детальне пояснення Божественної Літургії латинського обряду, тобто Меси, і відповідні ілюстрації до цих пояснень). Леонтій Тарасевич, який ще деякий час навчався в Аугсбурзі, коли Олександр вже працював у Вільнюсі, при-

єднується до Олександра на початку 80-х років XVII ст., і гравірує іконки, портрети, ілюстрації для монастирів міста, а також для храмів і приватних осіб у Польщі й Литві.

У цей час Олександр Тарасевич, зі своїм досвідом старшого, виступає як першокласний майстер графічних мистецтв. Він виконує складні в мистецькому плані роботи, тоді як Леонтій більше тяжіє до простіших декоративних композицій, наприклад, до гербів. Олександр же великих успіхів домагається при зображенні святих Божих людей. Це майстерні твори. Уже в образах євангелістів у книзі житій святих Олександр робить наголос на передачі персональних рис зовнішності, окресі характерів.

Українські та білоруські греко-католики, литовські й польські римо-католики добряче використали великий талант українця Олександра Тарасевича та його ймовірного родича Леонтія Тарасевича. Ще б пак! Учні кращої в Європі граверної майстерні Кіліанів у Баварії, послані туди за протекцією та, напевно, коштом їхнього можливого батька або дядька, мукачів-

ського єпископа із Закарпаття Василя Тарасевича чи Тарасовича: вони натрапили на заможних, навіть багатих і вельми владних працевластців-замовників у Вільні. Напевно, Тарасевичі за хрещенням були православні, як на початку і єпископ мукачівський Василь Тарасович. Але сильний тиск на владу Василя змусив його 1646 року, аж по п'ятдесятьох роках після Берестейської унії 1596 року, теж прилучити свою православну єпархію на Закарпатті до єдності (унії) з Римом, з католицькою церквою. Історію Мукачівської єпархії та її очільника єпископа Василя Тарасовича дослідив й опублікував у Римі 1955 року український автор чину святого Василя Великого Михайло Лацько в книзі «Ужгородське з'єднання карпатських русинів з Католицькою Церквою» (латинською мовою).

У майбутньому обидва Тарасевичі прийдуть знову в Україну, повернуться до православної віри, мабуть, без жодного перехрещення, бо це великий гріх (адже в Символі віри мовиться: «Визнаю одне хрещення на відпущення гріхів»), але на білоруських та литовських теренах вони, як знавці рідкісної тоді техніки гравірування на металі, вирішили підробити на життя й подальшу працю. Основними працевластцями для Олександра Тарасевича і Леонтія були монастирі: Василіянський греко-католицький, Августинський, Домініканський, Єзуїтський та, можливо, інші — римо-католицькі. Друге коло замовників — світські магнати, усі ці Полубинські, Радзивіли, Собеські, Паці, а також Віденська академія і різні друкарні. Наш мистець явно користувався покровительством Київського греко-католицького митрополита Кипріяна Жоховського — дуже енергійної людини, християнського письменника й проповідника. Резидентським осідком Жоховського за всі 19 років його управління Київською митрополією (1674–1693) було місто Вільно, як, до речі, й інших уніяцьких митрополитів, яких православні в Київ не пускали. Отже, на митрополічу каденцію Жоховського припадає розквіт творчості Тарасевича на білорусько-литовських теренах.

Основна частина творчої граверної продукції Тарасевича, якщо так можна висловитися, припадає на замовлення греко-католиків Василіянського чину. Гравер був із ними пов'язаний вірою і походженням, вони для Тарасевича були своїми. Але й латинники римо-католики Вільна й околиць, не маючи з-поміж себе кращих за українців граверів, зверталися до Олександра й Леонтія вигравірувати ту чи іншу ком-

позицію або зробити цілий цикл ілюстрацій, як-от до Молитовника-Розаріума чи до книжки Дрияцького «Скарб найсвятішого життя». Їхні монастирі кинулися до Олександра Тарасевича із замовленнями вигравірувати образи святих, іменами яких були названі їхні обителі. Навіщо? Тут все зрозуміло і без пояснень: на продаж молільникам або на подарунок гостям. Отже, в 70–80-х роках Тарасевич виконав, мабуть, не один десяток таких своєрідних паперових іконок на потреби простолюду, що воліло щось купити зі святого при відвіданні храму або монастиря. Мені пощастило в різних збірках в Україні, а найбільше за межами України, надбати на, мабуть, невелику частину таких гравюр Олександра Тарасевича, які, посвідчують про велику працелюбність, великий талант і солідні знання богослов'я маестро Олександра. Він щиро, з благоговінням попрацював на мистецькій ниві для Господа і для Церкви обох віросповідань: католицького і православного. Це які шануються греко-католиками у січні місяці. Виконано для ченців-уніятів чину святого Василя Великого. Якраз святий Василь шанується в січні, тому його портретик зверху красується на аркуші. По боках і нижче ще 13 образків різних святих у барокових картушах, а внизу їх підтримують ангелики. Виглядає так, що цю гравюру Тарасевич виконав у Києві, бо вона присвячена уніяцькому митрополитові Атанасієві Шептицькому, архієрейське служіння якого припадає на 1729–1746 роки. Далі — св. Августин. Виконаний на замовлення ченців-августинців. Святий у єпископському облаченні навколішках споглядає небо, де на хмарі Ісус Христос показує йому свої рани, а Богородиця тримає руку на грудях. А ось св. Антоній Флорентійський. Святий на тлі міста зі сценами оздоровлення дітей. У руці терези у вигляді лілеї. Вага зі стрічкою «Богові дяка» переважає вагу з фруктами. З неба ангели несуть Антонію корону та єпископську митру. Святий великомученик Димитрій Солунський — воїн зі списом. Руки складені в молитві, очі піднесені до неба, де на хмарі возсідає Діва Марія з Христом-Дитятком. Це було замовлення греко-католиків. Час виконання — 80-ті роки XVII ст. Святий Домінік — засновник давнього великого монашого згромадження домініканців. Він стоїть навколішках на хмарі, а вище нього — Господь Ісус Христос і Богородиця. Внизу підпис — молитва, щоб святий Домінік благав Бога, через Матір Ісуса Христа, за всіх грішних. Напевно, замовниками гравюрки були ченці-домініканці у 80-х роках

XVII ст. Три гравюрок з образом святого Франциска Ксаверія: два портретного характеру та один такий, де святий із хрестом, обвитим ліллями, зцілює хворих. Усі гравюрки виконані у 80-х роках XVII ст. на замовлення монахів-езуїтів та монахів-францисканців.

Блаженний Іван Акруца — засновник чернечого ордену Босих Кармелітів. Він у печері на горі Кармил на Святій Землі у момент, коли йому у видінні з'явився Господь Ісус Христос у терновому вінку. Це гравюрка для ченців-кармелітів, датована 1675 роком.

Святий Гуго Картузіянець, 70-ті роки XVII ст., — замовлення ченців-картузіянців.

Свята Родина: Йосип Обручник і Христос-Дитя дає Йосипові квітку.

Ангел-охоронець проводить дитя дорогою життя, оберігаючи його від чортів: 70-ті роки XVII ст.

Святий Михайло Гедройць — литовський князь-мученик. Замовлення 80-х років XVII ст. від литовських католиків.

Святий Клет — третій папа Римський. Замовлення 1688 року від римо-католиків Вільні.

Святий Кириак — католицький Єрусалимський єпископ. 90-ті роки XVII ст.: замовлення від віленських римо-католиків.

Вознесення Богородиці на небо. 80-ті роки XVII ст. Сюжет із церковного передання: після святого Успіння Богородиці усі 12 апостолів дивом зібралися в Єрусалимі з різних частин світу, але у відчиненій труні побачили тільки її покривало; Діва Марія була вознесена на небо своїм Сином. У глибині гравюри показано підняття на небо на вогняній колісниці пророка Іллі, як приклад того, що Бог може забирати на небо людей у їх нетлінному тілі.

На жаль, не на всіх цих гравюрах є дати створення. Визначати хоча б приблизний час їх створення доводиться за різними зіставленнями подій. Та ось історія з посвятою гравюри для отців Василян на січень підказує, що Тарасевич і в Києві, у похилому віці, гравірував для віленських замовників свої мідьорити, бо згадана гравюра присвячена Атанасієві Шептицькому, архієрейство якого почалося 1729 року. Правда, тут є ще думка, що ця посвята була вигравірована набагато пізніше, ніж самі зображення святих у картушах на гравюрі. Загадок чимало, але й вони непрямом свідчать про працелюбність і талант Тарасевича, а також, що майбутній намісник православної Києво-Печерської Лаври Олександр-Антоній Тарасевич, коли ще працю-

вав як мистець, славив святих обох історичних церков — Православної та Католицької.

Після Молитовника-Розаріума та Радзивілових життєписів Тарасевич одержує, як уже зазначалося, велике замовлення від католицького ордену Августинців із осідком у Вільні: проілюструвати 40 мідьоритами, включно з фронтиспісною гравюрою, літургійний збірник навчального характеру для кандидатів у католицькі священники. Йдеться про римо-католицьку Месу, тобто Літургію. Книжка кишенькового формату: висота — 11 см, а ширина — 7 см. Називалася книжка «Скарб найсвятішого життя». Автором був Фугленцій Дрияцький.

Кожна з 40 гравюрок має вгорі написи по-латині. Це узвичаєні й канонізовані назви, які українською мовою означають: наближення до престолу; сповідь; цілування вівтаря; вступ до служіння Меси; благословіння: «Господь з вами»; повчання-проповідь; читання апостольського послання; євангельське читання; омовіння рук; повторне благословіння: «Господь з вами»; приготування святої чаші до причастя; освячення хліба; освячення вина; друге омовіння рук; прийняття святих дарів; спільна молитва; тиха молитва; коротке слово; вигук «Святий Боже»; молитва за живих; розведення рук; споглядання Христа; підняття жертвенного Тіла Христа (святого хліба); підняття святої чаші, молитва за упокоєних, молитва «Відпусти нам Господи»; хресне знамення; молитва «Отче наш»; цілування хреста; з'єднання хліба з вином (Тіла і Крові Ісуса Христа); святе причащення; мовчазна подячна молитва після причащення; ще одне омовіння рук; благословіння: «Господь з вами»; заключна проповідь; знову благословіння: «Господь з вами»; закінчення-відпуст; підняття Євангелії. Як бачимо, Свята Меса розписана дуже детально. Якщо взяти до уваги, що за часом служіння Меса втричі коротша за православну Божественну Літургію, то сорок моментів служіння Меси, кожний з яких відображений на окремій гравюрі, — це велика деталізація головного Богослужіння в латинському римо-католицькому обряді. Можна тільки дивуватися Тарасевичу, який за віросповіданням не був римо-католиком, однак проникся всіма подробицями звершення латинської Святої Меси, що зміг усі ці святі дії виразно й точно передати у гравюрах.

На звороті титульного набірної аркуша із назвою книжки бачимо образ святого Августина, який стоїть на колінах, тримає хреста. Навколо святого порозкидані всілякі предмети,

які посвідчують, як був зраджений, допитуваний, катований і розіп'ятий Господь Ісус Христос; від тридцяти срібних монет, які євреї заплатили зрадникові Юді, — до драбини, з якою знімали з хреста розіп'яте тіло Спасителя. Опечалений святий Августин споглядає ці предмети. Він жив у іншу епоху, і ці страшні речі давно спорохнявіли, але в серці своєму і у внутрішньому баченні своєму Августин сприймає їх як реальність, та й уявляє, якою ціною Всемилоствий Бог наш врятував кожну людину від вічного гріха і прокляття.

Постаті на гравюрах дуже колоритні: ценці, міщани, чиновники, військові з шаблями при поясах, поважні дами, молоді дівчата, діти. Натурність цих типів міської людности настільки очевидна, що ми з подивом констатуємо, що все це було награвіровано з живих осіб та уважних спостережень. Так само «живою» є внутрішня архітектура храму: колони з коринфськими капітелями, арки, склепіння, вівтар, балюстради тощо. Але бароко — це бароко; а Тарасевич — це справжній метр цього стилю, де б він не творив свої гравюри. Тому тут багато символів, та й сама Свята Меса є символічним прообразом життя Христа й нашого Ним спасіння.

І всі ці латинські найменування частин Меси, які я щойно перерахував в україномовному варіанті, супроводжуються «картинками» у напівциркульних отворах кудись у потойбічний світ. Там демонструються, немов на екрані, ті події, про які промовляє або читає священник, співають молільники. Усі ці паралельні сцени у вікнах, напівциркульних отворах або над престолом — дуже важливі для семінаристів, які могли бачити, що саме діється при престолі чи промовляє священник. Інакше кажучи, і пряма дія при вівтарі, і уявна, пов'язана з євангельським читанням, сприймаються зором сукупно та навчають семінаристів, як усе треба правильно робити.

Гравірування Тарасевичеве — добре. А рисунок — навіть дуже добрий, майстерний! Лінійність добре узгоджена з півтонами з паралельним, перехресним, лінійно-пунктирним штрихуванням. Скрізь є гра контурів, а в декоративних елементах чимало гарних пластичних переходів. Дійства на вівтарних та іконних картинках трактуються як жива реальність, доступна спостереженню присутніх і невіддільна від Меси. Між містичним і реальним установлюється прямий контакт, адже це бароко! Усе досягається шляхом театральної-кулісної композиції та однотипністю лінійної та світлотіньової градації буквально кожної гравюри.

В ілюстраціях до книжки Фугленція «Скарб найсвятішого життя» Олександр Тарасевич виявив набагато більше спостережливості та своєрідного духовного реалізму, ніж у Молитовнику-Розаріумі Полубинського та у гравюрах до житійної книжки Радзивіла. Позитивний розвиток його таланту очевидний, а його опанування формальними рисами стилю бароко було зразковим та повчальним для інших граверів його доби.

Однак Тарасевич жив і вчився в атмосфері нових мистецьких ідей, він не міг наслідувати старі форми гравюри на дереві. В нього інші техніка, рисунок, композиція, штрих. Особливо багато цінного взяв він від майстерності своїх учителів-граверів Кіліанів із міста Аутсбурга в Баварії. Одну з найважливіших проблем гравірування — розподіл світла за допомогою різного штрихування — Тарасевич вирішує так само, як і мистці Кіліяни. Його не вдовольняє одне джерело освітлення. Образи євангелістів та персонажі з ілюстрацій до «Розаріума» наче підсвічені з різних боків. При цьому він унікав яскравих плям та глибоких тіней. Навіть у густих тінях чітко окреслені предмети, складки матерії. Тарасевичеві гравюри відсвічують сріблястими тонами.

А ось як вирішував аналогічні проблеми Лука Кіліан (дядько Філіпа й Бартоломія Кіліанів). Це видно на прикладі великої за розміром гравюри «Рудольф II із полоненими турками». На кавалькаду вершників та бранців падає денне світло. Полискуючи на постатях, воно розкриває драматизм сцени, відтінює кожного персонажа, зіставляє триумф і відчай. Штрих у Луки Кіліана чіткий і дещо шорсткуватий. Незаштрихованих місць мало і вони невеликі. Використані паралельне, перехресне й подвійно перехресне штрихування. Навіть на густо затіненому обличчі бранця — знатного турка — можна розрізнити детально опрацьовані бороду, вії, прочитати вираз суму; а на руці воїна, що тримає спис, виступають вузлуваті м'язи.

Я порівняв манеру й техніку гравірування одного з Кіліанів, які були учителями українців Тарасевичів, щоб показати, що учні вже догнали за майстерністю учителів. І на цьому високому злеті апробованої творчості для католиків Литви та Польщі обидва Тарасевичі, разом зі своїм земляком Іваном Ширським, запрошені нести своє високе граверне мистецтво в Україну. Гетьман Іван Мазепа, київський православний митрополит Варлаам Ясинський запрошують Тарасевичів і Ширського до Києва й Чернігова. Вони радо приймають запрошення!